

Neke determinante političke apstinencije birača / Some Determinants of Voters' Political Abstinance

Dijana Sulejmanović

University of Bihać

Abstract

Cilj ovog istraživanja jeste ispitati da li su osobine ličnosti i sklonosti ka određenim ponašanjima ili stavovima značajno povezani s političkom apstinencijom. Istraživanje je sprovedeno online na dobrovoljačkom uzorku (N = 1435) starosti između 18 i 71 godine, pri čemu je veći broj ispitanika bio ženskog spola (988 ispitanika ili 68,8%). Glavna istraživačka hipoteza "Ličnosne i stavovske razlike su prediktori bihevioralnih reakcija u situaciji izbornog ponašanja" djelimično je potvrđena ovim istraživanjem.

Ključne riječi: izbori, političko ponašanje, glasanje, birač, politička apstinencija, konformizam

The goal of this research is to examine whether personality traits and tendencies towards certain behaviors or attitudes are significantly related to political abstinence. The survey was conducted online on a volunteer sample (N = 1435) aged between 18 and 71 years, with the majority of respondents being female (988 respondents or 68.8%). The main research hypothesis "Personality and attitudinal differences are predictors of behavioral reactions in the situation of electoral behavior" was partially confirmed by this research.

Key words: elections, political behavior, voting, voter, political abstinence, conformity

1.0 Uvod

Ispitivanje i proučavanje političkog, a posebno izbornog ponašanja, ima dugu povijest u zapadnim društvima. Politički subjekti obično imaju vrlo jasno definirane programe, ideje i ciljeve te se može razlikovati:

- *liberalizam*, kao odlika demokratski orijentiranih društava u kojima se promovira individualna sloboda i važnost kompromisa,
- *konzervativizam*, kao specifičnost tradicionalnim vrijednostima opredijeljenih i protivljenja promjenama, novinama, uz veličanje ideje patrijarhalnosti i poštovanja autoriteta,
- *socijalizam*, odnosno sistem koji kolektivizam i jednakost suprotstavlja bilo kakvoj individualnosti,
- *fašizam* koji naciju postavlja ispred svake druge vrijednosti, a ideal kojem se teži je upravo jedinstvo nacionalne zajednice te
- *populizam*, sistem koji Taggart (2000, 5) opisuje kao kameleon-ski fenomen, odnosno ovdje se promoviraju jednostavna rješenja, usmjerena prije na volju naroda, nego na očuvanje vladavine prava i poštovanje državnog ustava (Puhalo, 2008).

Izorno ponašanje u Bosni i Hercegovini, iako oskudno brojem sprovedenih studija, istraživački je zanimljivo pitanje iz više razloga. Između ostalog, nepostojanje jasne podjele između “ljevice” i “desnice”, kao i nestabilnost političke situacije – izazvane privremenim koalicijama i udruživanjima radi koristi za političke subjekte, a ne toliko radi dobrobiti samih građana – onemogućava glasačkom tijelu biranje političkih subjekata¹ (stranke, kandidata, koalicije, liste) na temelju posebnosti i kvaliteta samog programa ili ideje.

Izborna apstinencija pokazuje kako političke stranke potencijalni glasači ne vide kao subjekte koji na odgovarajući način predstavljaju vrijednosti i interese građana (Streeck i Merterns, 2013), a kolektivna pretpostavka birača/glasača da se formiranje koalicija ne može predvidjeti

¹ Vidi: https://www.izbori.ba/Documents/2021/09/IZ_izmjene_dopune-bos.pdf.

pa ni samo glasanje neće rezultirati značajnim promjenama, nameće se kao osnovni razlog političke apstinencije građana, odnosno njihove nesklonosti da učestvuju u izborima, tj. da glasaju.

U ovom radu polazi se od pretpostavke da postoje ličnosne razlike između glasača i apstinencata, odnosno da osobe s dominantnim određenim osobinama ličnosti pokazuju dosljednost u ponašanju – ili glasaju ili ne glasaju, ali ovo ponašanje ishod je isključivo njihovog uvjerenja u smislenost samog izbornog procesa. Pored dimenzija ličnosti, čini se opravdanim ispitati ulogu sklonosti ka konformiranju te prisutnosti zavjereničkog mentaliteta u spremnosti građana Bosne i Hercegovine da učestvuju u izbornom procesu.

Problem istraživanja bio je ispitati da li osobine ličnosti i određeni stavovi ili sklonosti ka određenim ponašanjima imaju značajnu povezanost s političkom apstinencijom, odnosno da li su osobe kod kojih su pojedine osobine ličnosti izraženije, istovremeno i više sklone da aktivno učestvuju u izbornom ponašanju, tj. da glasaju ili da ne glasaju.

Polazna istraživačka hipoteza glasi: *Ličnosne i razlike u stavu su prediktori bihevioralnih reakcija u situaciji izbornog ponašanja.*

2.0 Ličnosne i razlike u stavu kao prediktori bihevioralnih reakcija u situaciji izbornog ponašanja

Pavlović (2013) navodi da čak ni u društvima gdje je politička apstinencija podložna zakonskom sankcioniranju izlaznost na izbore nije apsolutna, tj. stopostotna.

Brojna ranija istraživanja za cilj su imala ispitivanje determinanti koje utiču na prediktivnost političkog ponašanja pojedinca pa možemo govoriti o spolu kao značajnoj determinanti političke participacije jer muškarci glasaju češće nego žene (Sigel i Hoskin, 1981; Torney-Purta et al., 2001), stepen politizovanosti porodice (Vasović, 1988; Verba et al., 1995) također je značajan prediktor uključenosti u izbornu ponašanje

pojedince, dok, s druge strane, političke apstinente odlikuje niži stepen obrazovanja, nezaposlenost, niži društveni status, nezainteresiranost za politiku ili pak razočaranost u ponudu političkih stranaka (Lipset, 1969; Milošević- Đorđević, 2006; Allen, 2017).

Kao jedan od posebno značajnih prediktora izdvaja se i slika o određenoj političkoj partiji ili kandidatu, pa tako Hague i Harrop (2004) ističu da je biračima važno uvjerenje o sposobnosti ponuđenog političkog subjekta, odnosno da pri biranju tragaju za onom opcijom koja promovira dosljednost u ostvarivanju svojih ciljeva. Nacionalizam kao vrijednosna orijentacija izraženija je kod glasača, nego kod apstinenata (Puhalo 2008) pa se može očekivati da u procijenjenoj krizi nacionalnog identiteta može doći do porasta broja onih koji izlaze na izbore da bi svojim glasom (p)održali određeni politički sistem.

Prema definiciji preuzetoj iz rječnika, teorija zavjere jeste interpretativni okvir i pripovjedni obrazac koji politička dešavanja i šire političke procese objašnjava kao posljedicu smišljenih, naizgled nepovezanih, aktivnosti, odnosno tajnih dogovora o izvršavanju nezakonitih ili nemoralnih radnji ili korištenju takvih aktivnosti u svrhu postizanja nekog nelegalnog cilja (Webster's New Collegiate Dictionary, 1974, 243). Sažetije određeno, teorija zavjere definiše se kao činjenično ili spekulativno zasnovano objašnjenje određenog događaja uz atribuiranje zavjereničkih namjera (Keeley, 1999), njima se pokušavaju objasniti događaji koji se mogu smatrati ugrožavajućima, prijetećima ili nedosljednima (Freeman et al., 2020).

Douglas, Sutton i Cichocka (2017) nalaze da su ljudi privučeni teorijama zavjere kada im izgleda da zadovoljavaju važne društveno-psihološke motive koji se mogu okarakterizirati kao epistemički (npr. želja za razumijevanjem), egzistencijalni (npr. želja za kontrolom i sigurnosti) i društveni (npr. želja za održavanjem pozitivne slike o sebi ili grupi). Nakon globalnog suočavanja s pandemijom korona virusa, od 2020. godine primjetan je porast broja istraživanja o sklonosti ka vjerovanju u teorije zavjere (Ahmed et al., 2020; Butter i Knight, 2020; Alper et al.,

2021; Dyrendal et al., 2021). Situacija nesigurnosti, neizvjesnosti i općeprisutne opasnosti značajno je promijenila shvatanje ideja o teorijama zavjere, a i danas svjedočimo brojnim tumačenjima pandemije upravo u okvirima teorija zavjere. Ukoliko je u nekoj sredini izražen zavjerenički mentalitet, možemo očekivati reakcije na nivou grupe pa je važnost sklonosti ka vjerovanju u teorije zavjere značajna i za predikciju političkog ponašanja u situacijama stvarne ili percipirane krize.

Skлонost ka zavjereničkim uvjerenjima i zavjerenički mentalitet prije predstavljaju kognitivni stil nego crtu ličnosti (Lewandowsky et al., 2013). Oni koji vjeruju u teorije zavjere, pokazuju ranije studije, skloniji su političkom ekstremizmu (Krouwel et al., 2017), imaju grandiozna narcistička uvjerenja o sopstvenoj naciji (Cichocka et al., 2016; De Zavala i Frederico, 2018) i višu desničarsku autoritarnost (Swami, 2012; De Zavala i Frederico, 2018; Wood i Gray, 2019). Kada okruženje percipiraju kao ugrožavajuće i nesigurno, ljudi će biti skloniji prihvatiti zavjerenička uvjerenja (Van Prooijen i Jostmann, 2013), posebno kada su slabijeg obrazovnog statusa (Oliver i Wood, 2014; Douglas et al., 2017; Turjačanin et al., 2018), sumnjičavi i nepovjerljivi prema drugima (Swami et al., 2016) te skloni vjerovati u paranormalno (Brotherton et al., 2013) i nadnaravne sile (Bruder et al., 2013).

Nisu nađene dosljedne spolne razlike u zavjereničkim uvjerenjima (Swami et al., 2016), mada u nekim studijama muškarci više od žena prihvataju teorije zavjere (Turjačanin et al., 2018).

Ovi navodi idu u prilog pretpostavci o značajnosti situacijskih determinanti. Ipak, većina istraživanja prednost daje ličnosnim determinantama političkog, a samim tim i izbornog ponašanja.

Psihološki koncept definiranja ličnosti kroz velikih pet (Costa i McCrae, 1992) osobina ličnosti pokazao se vrlo zanimljivim u relaciji sa zavjereničkim atribucijama. Naime, između sklonosti ka zavjereničkim uvjerenjima i dimenzija ličnosti dobivene veze su slabe, razučene i nedosljedne (Turjačanin et al., 2018) i statistički neznačajne (Brotherton

et al., 2013; Goreis i Voracek, 2019). Ipak, porast istraživačkog zanimanja za determinante zavjereničkih uvjerenja tokom posljednje dekade (Butter i Knight, 2020) rezultirao je različitim nalazima o uticaju ličnih faktora pa nalazimo značajnu, pozitivnu vezu između vjerovanja u teorije zavjere i dimenzije ličnosti “otvorenost prema iskustvu” (Imhoff i Bruder, 2014; Swami et al., 2016). Turjačanin et al. (2018) izvještavaju o pozitivnoj vezi sa “saradljivošću”, dok su ostale relacije s dimenzijama ličnosti gotovo nepostojeće. S druge strane, negativne veze sa zavjereničkim uvjerenjima nađene su s dimenzijom “saradljivost” (Bruder et al., 2013; Swami et al., 2016) i “savjesnost” (Brotherton et al., 2013).

3.0 Metodološki okvir

Uzorak. Istraživački uzorak bio je prigodni, dobrovoljački i sastavljen od 1435 ispitanika, pri čemu je većina ženskog spola (68,8% ili 988 ženskih i 31,1% ili 447 muških ispitanika). Starost ispitanika bila je između 18 i 71 godine, uz prosječnu starost od 26 godina ($M = 26,1$; $SD = 1,05$).

U odnosu na stepen obrazovanja, najviše ispitanika ima završenu srednju školu (66,1% uzorka ili 948 ispitanika), zatim fakultet (21,5% ili 309 ispitanika), dok je manje onih sa završenom osnovnom školom (8,5% ili 122 ispitanika) te s magisterijem ili doktoratom (3,9% ili 56 ispitanika).

Mjerni instrumenti. Korišteni instrumentarij obuhvata upitnik o sociodemografskim karakteristikama s pitanjima otvorenog i zatvorenog tipa o spolu, uzrastu i stepenu obrazovanja, pitanja zatvorenog tipa da li je potrebno uvesti elektronsko glasanje u Bosni i Hercegovini, da li ispitanik vjeruje u regularnost izbora, da li je član neke političke stranke te da li je glasao na prošlim izborima. Pored ovih pitanja, korišteni instrumenti uključivali su i tri skale, odnosno *Inventar ličnosti velikih pet*, *Upitnik zavjereničkog mentaliteta* te *Skalu konformizma*.

Kao referentni model za ispitivanje dimenzija ličnosti korišten je petofaktorski model ličnosti *Big Five* koji obuhvata dimenzije: otvorenost prema iskustvu, savjesnost, emocionalnost, saradljivost i neuroticizam.

Za ispitivanje ovih ličnosnih determinanti korišten je *Inventar velikih pet* (engl. *Big Five Inventory-10*, BFI-10) koji svaku od dimenzija ličnosti mjeri sa po dvjema tvrdnjama tj. *itema* (Rammstedt i John, 2007).

Zavjerenički mentalitet ispitan je putem kratkog upitnika CMQ (engl. *Conspiracy Mentality Questionnaire*) koji su kreirali Bruder i saradnici (2013), a adaptirali Lukić i saradnici (2019). Upitnik je sastavljen od pet tvrdnji i mjeri sklonost da se aktuelni događaji razumiju u kontekstu zavjere tajnih organizacija i/ili svjetskih moćnika.

Konformizam ili sklonost ispitanika da u situacijama izloženosti socijalnom utjecaju prati i prihvati vrijednosti i ponašanja grupe kao vlastite ispitan je Skalom konformizma (Šiber 1998). Ova skala sastoji se od pet tvrdnji i mjeri tendencije ka izrazitom i nekritičnom prihvatanju grupnih normi bez vlastitog osmišljavanja činjenica i ličnog stava te uranjanje u bezličnost grupe (Šram, 2008).

Prikupljanje i obrada podataka. Svi podaci prikupljeni su online, putem linka koji je bio dostupan tijekom 2023. godine, a obrađeni su u statističkom paketu SPSS, besplatna verzija 16.0 za Windows.

Iako su zbog ekonomičnosti birane kraće skale, pouzdanost za svaku od skala korištenog instrumentarija iznosila je $\alpha > 0.65$. Ukupni skorovi na skalama podijeljeni su s brojem tvrdnji kako bi teorijski raspon odgovora bio ujednačen i za svaku skalu iznosio od 1 do 5, a što je omogućilo lakše međusobno poređenje vrijednosti dobivenih na određenim skalama. Sve skale dostupne su online, u izvornim člancima u kojima su korištene.

4.0 Rezultati i diskusija rezultata

Zbog lakše interpretacije dobivenih podataka, rezultati će u nastavku biti prikazani uz diskusiju svakog značajnog nalaza.

Politički aktivizam koji su iskazali sudionici u ovom istraživanju viši je u odnosu na onaj koji je dobiven u ranijim istraživanjima (Puhalo, 2008), kada je na sličnom uzorku 57% ispitanih bilo glasača, a 43% apstinenata. Politički aktivizam u ovom istraživanju ispitan je pitanjem: "Da li ste

glasali na izborima prošle godine?” Od sudionika, dakle, nije traženo da se izjasne o imaginarnoj, hipotetskoj situaciji, nego da izvijeste o svom stvarnom, prošlom ponašanju. Većina ispitanika odgovorila je potvrdno, tj. njih 63% ili 904 ispitanika, 33,2% ili 477 ispitanika odgovorilo je odrično, dok njih 3,8% ili 54 ispitanika nije odgovorilo na ovo pitanje.

Partijska identifikacija ispitivana je pitanjem zatvorenog tipa o pripadnosti ispitanika nekoj političkoj stranci. Od ukupnog broja ispitanika, 8,8% uzorka ili 126 ispitanika izjasnilo se da jesu pripadnici neke političke stranke, dok se 49,9% ili 715 ispitanika izjasnilo da ne pripadaju niti jednoj političkoj opciji. Čak 41,4% uzorka ili 594 ispitanika nisu se izjasnili o svojoj stranačkoj pripadnosti te odgovore na ovo pitanje nismo dalje analizirali.

Na pitanje: “Smatrate li da se u Bosni i Hercegovini treba uvesti elektronsko glasanje?”, čak 84,7% ili 1216 ispitanika odgovorilo je potvrdno, dok se s uvođenjem elektronskog glasanja ne slaže 15,3% ili 219 ispitanika.

Više od dvije trećine ispitanih ne vjeruje u regularnost izbora, odnosno na pitanje: “Da li vjerujete u regularnost izbora?”, 73% uzorka ili 1048 ispitanika odgovorilo je odrično, a 27% ili 387 ispitanika odgovorilo je potvrdno.

U nastavku će biti prikazane vrijednosti deskriptivne statistike za ispitivane numeričke varijable (tabela 1).

Tabela 1. Deskriptivne statističke vrijednosti za sve ispitivane varijable (N = 1435)

Varijabla	Minimum	Maksimum	M	SD	Sk.	Ku.
Ekstraverzija	1.00	5.00	3.34	.68	.219	.359
Saradljivost	1.00	5.00	4.06	.75	-.757	.449
Savjesnost	1.00	5.00	3.52	.80	-.081	-.222
Neuroticizam	1.00	5.00	2.99	.88	-.110	-.069
Otvorenost	1.00	5.00	3.34	.65	.356	.081
Zavjerenički mentalitet	1.57	4.43	2.97	.54	-.437	.258
Konformizam	1.00	5.00	2.51	.81	.365	.038

U tabeli 1. nalazimo da uzorak izvještava o umjereno niskim vrijednostima na varijablama koje se odnose na zavjerenički mentalitet i sklonost ka konformiranju ili konformizam. Dobivene vrijednosti niže su u odnosu na rezultate nekih ranijih istraživanja, sprovedenih na sličnom uzorku (Sulejmanović, 2020), u odnosu na uzrast, geografski prostor i korišteni instrumentarij.

Vrijednosti zavjereničkog mentaliteta dobivene u ovom istraživanju su nešto niže u odnosu na druge studije u regionu – odrasli Nijemci (Jedinger, 2021), naprimjer, pokazuju viši zavjerenički mentalitet – $M = 3,08$, $SD = 0.95$. Ipak, dobiveni podaci nisu visoki kao, naprimjer, u studiji Turjačanina i saradnika (2018), gdje se skoro svaki ispitanik izjasnio da vjeruje u najmanje jednu od ponuđenih 24 teorija zavjere.

Baš kao i konformizam, zavjerenički mentalitet nije uvijek viđen kao nužno destruktivan po grupu. Moscovici ističe prednost normalnih aspekata zavjereničkog mentaliteta u odnosu na one patološke (1987, 168) i ovaj socijalni fenomen vidi kao prototip kolektivne svijesti određenog vremena. Međutim, novija istraživanja efekata prisutnosti zavjereničkog mentaliteta ukazuju na opasnost po demokratsko uređenje društva s obzirom na veze dobivene između vjerovanja u teorije zavjera i političke alijenacije i političkog cinizma (Vitriol i March, 2018) pa čak i demotiviranja ljudi za učešće u demokratskim procesima poput glasanja na izborima (Kim, 2019) i političkog ekstremizma (Van Prooijen, 2017).

Analizirajući dobivene vrijednosti za ličnosne varijable, izdvaja se visok konačni rezultat na dimenzijama “saradljivost” i “savjesnost”, dok su najniže vrijednosti ostvarene na dimenziji “neuroticizam”, a što je i očekivano s obzirom na to da je istraživanje rađeno na nekliničkom uzorku.

U tabeli 2. prikazane su vrijednosti koeficijenata Pearsonove korelacije za numeričke varijable dimenzija ličnosti, zavjereničkog mentaliteta i konformizma.

Tabela 2. Interkorelacije ispitivanih varijabli ličnosti, zavjereničkog mentaliteta i konformizma (N = 1435)

Varijabla	1	2	3	4	5	6	7
1. Konformizam	1						
2. Zavjerenički mentalitet	.11**	1					
3. Otvorenost	.14*	.02	1				
4. Savjesnost	.20**	.07*	.33**	1			
5. Ekstraverzija	-.06	.07*	.07*	.09**	1		
6. Saradljivost	.01	.20**	.20**	.32**	.11**	1	
7. Neuroticizam	.02	-.01	.11**	-.21**	.02	-.13**	1

**p < 0,01; *p < 0,05

Prikazane vrijednosti koeficijenta korelacije u tabeli 2. pokazuju statistički značajnu pozitivnu povezanost varijable “zavjerenički mentalitet” s varijablom “konformizam” i ova značajnost je na nivou 0,01.

Od ličnih varijabli, konformizam statistički značajno korelira s dimenzijama “otvorenost” i “savjesnost”, dok zavjerenički mentalitet značajno korelira s dimenzijama “savjesnost”, “ekstraverzija” i “saradljivost”. Ove korelacije su pozitivne i značajne na nivou 0,1, odnosno 0,5, kako je i naznačeno za svaku vrijednost. Slični rezultati dobiveni su i u ranijim istraživanjima (Galliford i Furnham, 2017).

Iako smo za ispitivanje dimenzija ličnosti odabrali *model velikih pet*, umjesto danas zastupljenijeg HEXACO ili pak sedmofaktorskog modela ličnosti, upravo da bismo ispitali povezanost dimenzije “neuroticizam” s varijablama zavjereničkog mentaliteta i konformizma, ovim istraživanjem pretpostavljena veza nije potvrđena.

Kako se ovo istraživanje primarno bavilo ispitivanjem veze između dimenzija ličnosti, sklonosti ka konformiranju i zavjereničkog mentaliteta s izbornim ponašanjem, u nastavku će biti prikazana dobivena statistika za ovaj istraživački problem.

Tabela 3. Značajnost dobivenih razlika u zavjereničkom mentalitetu, konformizmu i varijablama ličnosti (N = 1435) između glasača i apstinenata

Varijabla	Glasači M (SD)	Apstinenti M (SD)	F (df=2)
1. Konformizam	2.51 (.83)	2.51 (.81)	.806
2. Zavjerenički mentalitet	2.99 (.53)	2.93 (.56)	1.472
3. Otvorenost	3.34 (.65)	3.35 (.64)	.625
4. Savjesnost	3.56 (.80)	3.45 (.79)	1.957
5. Ekstraverzija	3.36 (.68)	3.30 (.66)	.584
6. Saradljivost	4.10 (.77)	3.97 (.72)	3.001*
7. Neuroticizam	2.96 (.90)	3.05 (.84)	3.886*

** p < 0,01, *p < 0,05

Statistika dobivena primjenom univarijatne analize varijanse pokazuju da razlike u odgovorima na pitanje da li su glasali na posljednjim izborima postoje kod ispitanika u odnosu na rezultate koje su ostvarili za varijable “saradljivost” i “neuroticizam”, dok za ostale ispitivane varijable nisu dobivene statistički značajne razlike. Drugim riječima, ne može se govoriti o povezanosti aktivnog ponašanja u izbornom procesu – glasanja na izborima – i stavovskih i ličnih determinanti. Izuzetak, dimenzija ličnosti “saradljivost” je statistički značajno izraženija kod onih koji aktivno učestvuju u političkim izborima, tj. glasači imaju više

skorove na dimenziji “saradljivost” u odnosu na političke/izborne apstinente. S druge strane, oni koji ne učestvuju u političkim izborima imaju statistički značajno više skorove na dimenziji ličnosti “neuroticizam”.

5.0 Zaključak

Podaci dobiveni ovim istraživanjem djelimično potvrđuju polaznu pretpostavku da se može predvidjeti bihevioralni odgovor u situaciji političkog ponašanja po ličnosnim i karakteristikama stavova. Naime, ispitanici koji su ostvarili više rezultate na dimenziji ličnosti “saradljivost”, odnosno niže rezultate na dimenziji ličnosti “neuroticizam”, prije će učestvovati u političkom ponašanju, odnosno navedene vrijednosti značajno koreliraju s njihovim glasanjem na proteklim izborima. Iako se ne može govoriti o prediktivnosti političkog ponašanja u odnosu na odabrane ličnosne i determinante stavova, osobe koje biraju glasati ipak pokazuju određene razlike u ličnosti u odnosu na političke apstinente.

Da bi se političko ponašanje pojedinca bolje razumjelo i objasnilo, potrebno je osim navedenih determinanti uzeti u obzir i specifičnosti same situacije, odnosno socijalne klime i trenutnih društvenih, ekonomskih, socijalnih i političkih okolnosti koje prethode samom izborom procesu. Ukoliko se potencijalni glasač nalazi u nestabilnom okruženju, gdje je budućnost neizvjesna i šalje se poruka javnosti kako je svaki glas, tj. svaki glasač bitan, može se očekivati da situacijski faktori prevagnu nad ličnosnim i stavovskim te da se pojedinac odluči na aktivno političko ponašanje, premda sam nema sklonosti ka tome. Ukoliko izborna ponašanje posmatramo na ovaj način, jasno nam je zašto je cjelokupna politička situacija, posebno u Bosni i Hercegovini gdje je ovo istraživanje i rađeno, složena u tolikoj mjeri da se ne može govoriti o jasnoj prediktivnosti niti izlaznosti birača niti samih rezultata izbora. Ukoliko pojedinac nema jasno izgrađen, formiran politički stav, a nalazi se u okruženju u kojem se politički programi ne mogu jasno razlikovati jedan od drugog i gdje podjela na desničarski i ljevičarski orijentirane

političke subjekte nije moguća upravo zbog neodređenosti ideja i programa same partije, on će biti sklon da se ponaša onako kako procijeni da je ispravno u toj, konkretnoj, specifičnoj situaciji.

Općeprisutni zavjerenički narativi, nerijetko korišteni u predizbornim političkim kampanjama, nisu tek izraz pojedinačne patologije niti ekstremističkih uvjerenja, nego prije stabilan, široko rasprostranjen sistem uvjerenja i atribucija na čijim temeljima se grade stavovi o svakodnevnim događajima u socijalnoj okolini. Oni koji vjeruju u jednu određenu teoriju zavjere, vjerovatno će vjerovati i u druge teorije zavjere, a opća preplavljenost dezinformacijama, posebno u specifičnim okolnostima poput nedavne pandemije koronavirusa, uz sklonost vjerovanju u teorije zavjere, može dovesti do ponašanja usmjerenih ka, iz ove perspektive posmatranih, najboljih rješenja. Ova formula za kolektivnu histeriju može biti poništena tek uz djelovanje drugih značajnih faktora koji će usmjeriti grupu ka manje štetnim reakcijama.

Da li se ovakvo stanje može objasniti političkom zasićenošću ili sklonošću ljudi da teže prije apstinencijskom nego aktivnom ponašanju, moglo bi se utvrditi daljim analizama povezanosti ovdje ispitivanih varijabli i drugih pretpostavljenih prediktora, kao i ispitivanjem da li se ovdje odabrani sklop varijabli može posmatrati kao prediktor nekih drugih obrazaca ponašanja, osim političkog.

BIBLIOGRAFIJA

1. Ahmed, W., Vidal-Alaball, J., Downing, J., & López Segui, F. (2020): COVID-19 and the 5G Conspiracy Theory: Social Network Analysis of Twitter Data. *Journal of Medical Internet Research*. 22(5), e19458.
2. Allen, T. (2017). Exit to the right? Comparing far right voters and abstainers in Western Europe. *Electoral Studies*, 50(6), 103-115.
3. Alper, S., Bayrak, F., & Yilmaz, O. (2021). Psychological correlates of COVID-19 conspiracy beliefs and preventive measures: Evidence from Turkey. *Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues*, 40(11), 5708–5717. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-00903-0>
4. Brotherton R., French C. C., & Pickering A. D. (2013). Measuring belief in conspiracy theories: the generic conspiracist beliefs scale. *Frontiers in Psychology*, 4, 279.
5. Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4, Article 225.
6. Butter, M., & Knight, P. (Eds.). (2020). *Routledge handbook of conspiracy theories*. Routledge.
7. Cichocka, A., Marchlewska, M., & Golec de Zavala, A. (2016). Does self-love or self-hate predict conspiracy beliefs? Narcissism, self-esteem, and the endorsement of conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 7(2), 157–166. <https://doi.org/10.1177/1948550615616170>
8. Costa, P. T., Jr., & McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO personality inventory (NEO-PI-R) and NEO five factor inventory (NEO-FFI) professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
9. De Zavala, A., & Federico, C. M. (2018). Collective narcissism and the growth of conspiracy thinking over the course of the 2016 United States presidential election: A longitudinal analysis. *European Journal of Social Psychology*, 48(7), 1011–1018. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2496>

10. Douglas, K.M., Sutton, R.M., & Cichocka, A. (2017). The Psychology of Conspiracy Theories. *Current Directions in Psychological Science*, 26, 538-542.
11. Dyrendal, A., Kennair, L. E. O., & Bendixen, M. (2021). Predictors of belief in conspiracy theory: The role of individual differences in schizotypal traits, paranormal beliefs, social dominance orientation, right wing authoritarianism and conspiracy mentality. *Personality and Individual Differences*, 173, Article 110645. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110645>
12. Freeman, D., Waite, F., Rosebrock, L., Petit, A., Causier, C., East, A., ... Lambe, S. (2020). Coronavirus conspiracy beliefs, mistrust, and compliance with government guidelines in England. *Psychological Medicine*, 1-13. <https://doi:10.1017/S0033291720001890>
13. Galliford, N., & Furnham, A. (2017). Individual difference factors and beliefs in medical and political conspiracy theories. *Scandinavian Journal of Psychology*. <https://doi.org/10.1111/sjop.12382>
14. Goreis, A., & Voracek, M. (2019). A systematic review and meta-analysis of psychological research on conspiracy beliefs: Field characteristics, measurement instruments, and associations with personality traits. *Frontiers in Psychology*, 10, 1-13.
15. Hague, R., & Harrop, M. (2004). *Comparative Government and Politics (6th ed.)*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
16. Imhoff, R., & Bruder, M. (2014). Speaking (Un-)Truth to Power: Conspiracy Mentality as A Generalised Political Attitude. *European Journal of Personality*, 28(1), 25-43.
17. Jedinger, A. (2021). Conspiracy Mentality Predicts Public Opposition to Foreign Trade. *Frontiers in Psychology*, 12, 1-10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.658919>
18. Keeley, B. (1999). Of conspiracy theories. *Journal of Philosophy*, 96(3), 109-126.
19. Kim, Y. (2019). How conspiracy theories can stimulate political engagement. *J Elections Public Opin Parties*, 1-21.

20. Krouwel, A., Kutiyiski, Y., Van Prooijen, J.-W., Martinsson, J., & Markstedt, E. (2017). Does extreme political ideology predict conspiracy beliefs, economic evaluations and political trust? Evidence from Sweden. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 435-462. <https://doi.org/10.5964/jspp.v5i2.745>
21. Lewandowsky, S., Gignac, G. E., & Oberauer, K. (2013). The role of conspiracist ideation and worldviews in predicting rejection of science. *PLoS One*, 8, 1-11.
22. Lipset, S. (1969). *Politički čovek*. Beograd: Rad.
23. Lukić, P., Žeželj, I., & Stanković, B. (2019). How (Ir) rational Is it to Believe in Contradictory Conspiracy Theories? *Europe's journal of psychology*, 15(1), 94-107. <https://doi.org/10.5964/ejop.v15i1.1690>
24. Milošević-Đorđević, J. (2006). Izborni apsentizam u Srbiji. *Srpska politička misao*, 13, 69-90.
25. Moscovici S. (1987) The Conspiracy Mentality. In: Graumann C.F., Moscovici S. (eds) *Changing Conceptions of Conspiracy*. Springer Series in Social Psychology. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-4618-3_9
26. Oliver, J. E., & Wood, T. J. (2014). Conspiracy Theories and the Paranoid Style(s) of Mass Opinion. *American Journal of Political Science*, 58(4), 952-966. <https://doi.org/10.1111/ajps.12084>
27. Pavlović, Z. (2013). Prediktori izborne apstinencije mladih u Srbiji. *PRIMENJENA PSIHOLOGIJA*, 6(1), 5-21.
28. Puhalo, S. (2008). *Ideološki profil glasača i apstinencija u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Art print.
29. Rammstedt, B., & John, O. P. (2007). Measuring personality in one minute or less: A 10-item short version of the Big Five Inventory in English and German. *Journal of Research in Personality*, 41, 203-212. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2006.02.001>
30. Sigel, R., & Hoskin, M. (1981). *The political involvement of adolescents*. New Jersey: Rutgers University Press.
31. Streeck, W., & Mertens, D. (2013). Public Finance and the Decline of State Capacity in Democratic Capitalism. U: Streeck, Wolfgang,

- Schäfer, Armin. (ur.). *Politics in the Age of Austerity*. Cambridge: Polity Press, str. 26-58.
32. Sulejmanović, D. (2020). Psiha u doba korone. *Tematski zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću*, 12, 23-34.
33. Swami, V. (2012). Social psychological origins of conspiracy theories: the case of the Jewish conspiracy theory in Malaysia. *Frontiers in Psychology*, 3, 1-9.
34. Swami, V., Weis, L., Lay, A., Barron, D., & Furnham, A. (2016). Associations between belief in conspiracy theories and the maladaptive personality traits of the personality inventory for DSM-5. *Psychiatry Research*, 236, 86-90.
35. Šiber, I. (1998). *Osnove političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura.
36. Šram, Z. (2008). Etnocentrizam, autoritarne tendencije i religioznost: relacije na uzorku zagrebačkih studenata. *Migracijske i etničke teme*, 24 (1-2), 49-66.
37. Taggart, P. (2000). *Populism*. Buckingham: Open University Press.
38. Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H., & Schulz, W. (2001). *Citizenship and education in twenty-eight countries*. Amsterdam: IEA.
39. Turjačanin, V., Puhalo, S. i Šain, D. (2018). *Teorije zavjere u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Friedrich-Ebert-Stiftung.
40. van Prooijen, J.-W., & Jostmann, N. B. (2013). Belief in conspiracy theories: The influence of uncertainty and perceived morality. *European Journal of Social Psychology*, 43(1), 109-115. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1922>
41. van Prooijen, J. W. (2017). Why education predicts decreased belief in conspiracy theories. *Appl. Cogn. Psychol.* 31, 50-58.
42. Vasović, M. (1988). Porodično vaspitanje kao činilac vrednosne orijentacije aktivizma. *Psihologija*, 21, 46-57.
43. Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Harvard: Harvard University Press.
44. Vitriol, J. A., & Marsh, J. K. (2018). The illusion of explanatory depth and endorsement of conspiracy beliefs. *Eur J Soc Psychol*, 48, 955-969.

45. *Webster's New Collegiate Dictionary*. (1974). Springfield, Massachusetts: G. & C. Merriam Company.
46. Wood, M., & Gray, D. (2019). Right-wing authoritarianism as a predictor of pro-establishment versus anti-establishment conspiracy theories. *Personality and Individual Differences*, 138, 163-166.